

te publique et les deux autres tiers convertis en bons qui, pendant très peu de temps, pourront servir à des achats de biens nationaux car ces opérations coïncident avec le moment où l'on essaie d'accélérer la vente de ces derniers.

Les dettes belge et hennuyère, évaluées grâce à une série de sources concordantes, se révèlent, par habitant, à la fin de l'ancien régime, beaucoup moins lourdes que celles qui pèsent sur la France. Elles vont toutefois doubler avec les troubles révolutionnaires. On peut se demander, à ce propos, pourquoi le Docteur Darquenne juge bon, pour une époque où cela n'a guère de signification, de répartir la dette belge entre le Sud du pays (Wallonie actuelle) et le Nord (Flandre) et pourquoi il situe le Brabant bilingue dans cette dernière partie de la Belgique.

La France adopte une attitude discriminatoire à l'égard des Belges, refusant notamment de reconnaître les dettes antérieures à l'annexion. Une procédure extrêmement compliquée et onéreuse lèse également fortement les créditeurs et, selon l'auteur, en raison de la lenteur à rentrer dans leurs fonds, les Belges se trouveront souvent éliminés dans la compétition pour l'achat de domaines nationaux. D'autres, sources de mécontentement s'y ajoutent, provoquant une hostilité croissante contre le nouveau régime: les différentes banqueroutes des bons 2/3, P emprunt forcé, la résurrection des impôts indirects, le vote de la conscription, une politique de plus en plus radicale à l'égard du clergé...

Durant toute la période française, la politique financière de l'Etat visera essentiellement à alléger la dette nationale au détriment des villes et des communes. Celles-ci conservent non seulement le fardeau de leurs dettes, mais se voient contraintes par une loi de 1813 de vendre leurs biens dont le produit sera, en grande partie, destiné à éponger le déficit de l'Etat français. Le surplus, largement compensé par des charges nouvelles, ne permettra pas d'éteindre la dette municipale.

Cette question ne sera réglée que par le gouvernement hollandais. Ce dernier fait preuve, vis-à-vis des communes d'une souplesse qui contraste avec la sévérité de l'administration française. Sur le plan politique, les communes se voient accorder un véritable pouvoir délibérant et, si leur gestion reste soumise à une surveillance, celle-ci est efficace. Comme les Français, les Hollandais se montrent soucieux de limiter la dette de l'Etat au détriment de celle des communes mais de nouvelles ventes de biens communaux, les défrichements, une meilleure rentabilité des propriétés publiques ... augmentent les revenus municipaux, permettent d'assainir les finances communales. Les sommes excédentaires servent à promouvoir l'enseignement primaire, complètement négligé par les Français. Quant à la dette de l'Etat proprement dite, la partie constituée dès l'ancien régime fera encore l'objet de conventions internationales en 1842.

Au-delà de son approche purement financière, l'étude de M. Darquenne suscite de l'intérêt sur d'autres plans: l'importance respective de la fortune foncière et mobilière dans nos régions, l'incidence des diverses législations sur la vente des domaines nationaux et, sur le plan social enfin, des problèmes extrêmement épineux tels que l'éventuelle éviction des pauvres indûment installés sur les biens communaux ou 'waressaix'.

Jacqueline Rassel-Lebrun

V. Janssens, *De Belgische frank. Anderhalve eeuw geldgeschiedenis* (Antwerpen-Amsterdam: Standaard-Uitgeverij, 1975, 456 blz., BF680,-, ISBN 90 02 13428 2).

Sinds hij in 1955 bij professor H. van Werveke promoveerde tot doctor in de geschiedenis

met een proefschrift over *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden* geldt de auteur, tevens doctor in de rechten, als een van de weinige deskundigen in België op het stuk van de monetaire geschiedenis. Zijn functie op de studiedienst van de Nationale Bank van België heeft zijn competentie ter zake mogelijk nog aangescherpt en hem het geldwezen en zijn wereld als het ware van binnenuit leren kennen. Men kan zich moeilijk iemand indenken die beter dan hij geplaatst zou zijn om een monetaire geschiedenis van België vanaf 1830 tot de jaren zeventig van onze eeuw te leveren. Een dergelijke monografie was dringend gewenst want men moest zich in feite behelpen met summiere overzichten terzake of met werken die de geschiedenis van de frank eerder zijdelings aanraken.

Naast het archief van de Nationale Bank zelf, zowel de bestanddelen die nog in de bank aanwezig zijn als het fonds op het Algemeen Rijksarchief, heeft de auteur tal van officiële collecties in België en in Bazel geraadpleegd. Hij heeft daarbij terecht veel aandacht besteed aan de nagelaten papieren van een aantal leidende staatslui om er hun intiemere ideeën en deze van de financiële wereld op te sporen. Zijn bibliografie bevat daarenboven een indrukwekkende lijst van gepubliceerde bronnen en rapporten en van werken. Zij is bovendien bijzonder stipt bijgehouden tot bij het verschijnen van Janssens' werk. Gezien de bevoorrechte positie waarin de auteur zich bevond mag men aannemen dat in deze literatuurlijst alle essentiële bijdragen zijn opgenomen; deze zal dus nog lang een bijzonder handig werkinstrument zijn.

Ongeveer een derde van het boek (hoofdstuk i-v) is gewijd aan de periode vóór 1914. Dit deel schetst de monetaire situatie omstreeks 1830, de creatie van de frank in 1832, de unificatie van de bankbiljetten, de langdurige muntstabiuteit, de gerezen problemen rond het bi- en het monometallisme en de Latijnse muntunie van 1865.

Een tweede deel (hoofdstuk vi-ix) beslaat de periode 1914-1944 met de muntproblemen in oorlogstijd, de toenemende inflatiedreiging, de stabilisatiepogingen en de steeds sterker wordende inmenging van de staat in het economisch leven, de monetaire unie met Luxemburg (1935). De behandeling van de naoorlogse geldgeschiedenis (hoofdstuk x-xii) is misschien het meest nieuwe van al in dit boek: de operatie Gutt, de Europese betalingsunie, het Bretton-Wood-stelsel en zijn mislukking, enz. Voor het eerst worden de feiten-hier zo onbevangen en zo uitvoerig beschreven. De auteur heeft daarbij trouwens heel wat tot dusver onaangesproken archiefmateriaal verwerkt.

Uitdrukkelijk verklaart de auteur dat hij alleen de geschiedenis van het geldstelsel heeft willen leveren en heeft afgezien van de analyse van de monetaire politiek als onderdeel van het algemene conjunctuurbeleid. Daarbij stelt hij min of meer de wetenschappelijke methodes van de economist tegenover zijn eigen benaderingswijze, deze van de historicus, die in een verhaal het verband tussen de relevante feiten in hun opeenvolging wil blootleggen (7). Naar ons gevoel heeft hij hier de historicus en zichzelf ongewenste beperkingen opgelegd en vertaalt zich dit in zijn verhaal door het beschrijven van situaties en het meedelen van voorvallen zonder in te gaan op causale verklaringen of samenhangen. De auteur heeft er daarentegen naar gestreefd zijn boek het karakter van een naslagwerk over instellingen, personen en structuren uit de geldgeschiedenis te geven. De rijkdom aan gegevens die hij nu ter beschikking stelt, had wellicht aan omvang ingeboet zo hij zich bovendien op het terrein van de plaats van de munt in het economisch leven had begeven en telkens op de causale en verklarende factoren was ingegaan. Elke auteur heeft natuurlijk het recht zijn onderwerp en benaderingswijze te kiezen, maar in dit geval moeten wij deze bewuste beperking betreuren, want wie beter dan deze auteur zou de economische achtergronden en structuren van de monetaire geschiedenis kunnen belichten.

Met de optie van de auteur om ook voor niet-specialisten een boeiend relaas over mensen

en dingen te brengen, hangt wellicht ook samen dat in zijn boek geen enkele grafiek en in de tekst zelf slechts enkele tabellen voorkomen. De echt onmisbare cijfers zijn in de lopende tekst verwerkt of werden naar de acht bijlagen verwezen. Het mag wel vermeld worden dat de statistische reeksen werden bijgehouden tot 1975. Die bijlagen zullen velen welkom zijn ofschoon voor enkele onder hen elke bronreferentie ontbreekt.

Het raadplegen van dit haast exhaustieve summum over de Belgische geldgeschiedenis wordt vergemakkelijkt door een betrouwbaar personenregister. Het ontbreken van een zaak- en plaatsnamenindex wordt grotendeels vergoed door de logische en gedetailleerde inhoudstafel.

Al te bescheiden diende de auteur zijn verhaal aan als een stramien waarop met fijnere draden kan worden verder geborduurd. Hij nodigt daartoe uitdrukkelijk uit. In feite moet men daarentegen hopen dat hijzelf op zich zal willen nemen de ketting- en de inslagdraden van dit beeldend doek dat hij ons heeft geleverd bloot te leggen. Ondertussen moet men hem dankbaar zijn voor de uitvoerige en betrouwbare beschrijving van de monetaire realiteit.

R. van Uytven

R. W. J. M. Bos, *Brits-Nederlandse handel en scheepvaart, 1870-1914. Een analyse van machtsafbrokkeling op een markt* (Proefschrift Katholieke Hogeschool te Tilburg; s.l., 1978, 419 blz.).

Wanneer en in welke mate vond het industrialisatieproces in Nederland plaats? Welke oorzaken lagen eraan ten grondslag? Het debat hierover is in onze historiografie omvangrijk en diepgaand geweest. Het kan zeker niet als afgerond worden beschouwd. Terwijl de discussie over fasering en tempo van de industrialisatie sinds de baanbrekende dissertatie van J.A. de Jonge¹ in 1968 voorlopig als beëindigd mag worden beschouwd, is er nog geen eenstemmigheid bereikt over het complex van oorzaken dat de industrialisatie teweegbracht. De Jonge gaf daarover nog geen volledige klaarheid. Het zoeken naar de oorzaken van de Nederlandse industrialisatie loopt evenwijdig aan dat van de economische stagnatie in de tweede helft van de achttiende en in de eerste helft van de negentiende eeuw. De studie van Bos uit 1976² bevestigde de mening van vele historici dat primair de economische omstandigheden een rol hebben gespeeld zowel in de langdurige economische stagnatie als in de economische expansie van Nederland³. Bos volgde hierin het standpunt van De Jonge die de oorzaken van het economisch herstel van Nederland na 1850 zocht in de economische ontwikkelingen van het buitenland. Ook Johan de Vries had, reeds in 1965⁴, gewezen op het belang van de internationale economische ontwikkelingen voor de Nederlandse

1. J. A. de Jonge, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914* (Amsterdam, 1968).

2. R. W. J. M. Bos, 'Van periferie naar centrum. Enige kanttekeningen bij de Nederlandse industriële ontwikkeling in de negentiende eeuw', *Maandschrift Economie*, XL (1975/76) 181-205, herdrukt in: P. A. M. Geurts en F. A. M. Messing, ed., *Economische ontwikkeling en sociale emancipatie* (Den Haag, 1977) II, 68-92

3. Zie hierover F. A. M. Messing, *Nieuwe inzichten in de industrialisatie in Nederland, ca. 1850-1914* (s.l., 1979).

4. Joh. de Vries, 'De problematiek der Duits-Nederlandse economische betrekkingen in de negentiende eeuw', *TvG*, LXXVIII (1965) 23-48.